

Maveraünnehir'den Anadolu'ya Hadis ve İlim/İrfan Geleneği

-Uluslararası Sempozyum Bildirileri-

27-28 Mayıs 2024

Editörler

Doç. Dr. Recep ERKOCAASLAN
Dr. Öğr. Üyesi Ercan ÇELİK
Dr. Araş. Gör. Ahmet Serdar ARSLAN
Ar. Gör. Hüseyin ÇELİKKOL

Bildiri kitabında yer alan metinlerin yazım ve üslupları bazı editoryal müdahaleler dışında yazarlara ait olup kitapta yer alan yazılarda ileri sürülen görüşlerin ilmî ve hukukî sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir.

Ankara 2024

FCR YAYIN LTD.
Genel Yayın No | General Publication Number: 1502
FCR Sertifika no | Certificate Number: 46550
ISNI: 0000 0004 4657 1968
ROR ID: ror.org/00zznvq98

Fecr Yayınları

Yayın No | Publication Number: 921

Kitap Adı: Maveraünnehir'den Anadolu'ya Hadis ve İlim/İrfan Geleneği

Book Title: Hadith and the Tradition of Science and Knowledge From Maveraunnehir to Anatolia

ISBN: 978-625-6123-75-5

DOI: doi.org/10.70458/fcr.9786256123755

Editörler/Editors:

Recep ERKOCAASLAN | orcid.org/0000-0001-9811-5524

Ercan ÇELİK | orcid.org/0000-0002-1713-2777

Ahmet Serdar ARSLAN | orcid.org/0000-0003-3395-1892

Hüseyin ÇELİKKOL | orcid.org/0009-0000-1354-9578

Kurum | Institution: Çankırı Karatekin Üniversitesi

ROR ID: ror.org/011y7xt38

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Edited Book

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 16 x 24 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 663

Yayın Tarihi | Publication Date: Aralık | December 2024

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRH | İslami çalışmalar | Islam

BISAC: REL037000 | İslam / Genel | Religion / Islam / General

THEMA: QRAM | İslam ve Müslümanlık: Genel eserler | Islam: General works

LC: BP173.25 | İslam ve kültürel etki çalışmaları | Islam and cultural influence

Atıf Bilgisi | Cite as: Erkocaaslan, Recep (ed.), Çelik, Ercan (ed.), Arslan, Ahmet Serdar (ed.), Çelikkol Hüseyin (ed.). *Maveraünnehir'den Anadolu'ya Hadis ve İlim/İrfan Geleneği*. Ankara: Fecr Yayınları, 2024.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050
Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: + 90 (312) 310 08 60
www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

DÂRİMÎ'NİN ES-SÜNEN ADLI ESERİ BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER'İN TEMEL EKONOMİ İLKELERİ

In the Context of Dârimî's work 'es-Sünen', the Basic Economic Principles of Prophet Muhammad

Cemil LİV*

Öz: İnsanlar tarih boyunca temel ihtiyaçlarını karşılamak için ekonomi sistemleri ve bu sistemlere uygun müesseseleri oluşturmuşlardır. Bu sistemlerin temel parametreleri de ekonomik dünya görüşlerine göre şekil almıştır. Bunlardan bir tanesi günümüzde piyasa hâkimiyetine de sahip olan kapitalist sistemdir. Sınırsız bireysel özgürlüğü, kar maksimizasyonu, kişisel menfaati ve mülkiyeti temel ilke olarak belirleyen bu sistem dağıtımda adalete yer vermemesi, kontrolsüz tüketimi teşvik etmesi, toplumsal menfaat ve dayanışmayı göz ardı etmesi ile sorunların kaynağı haline gelmiştir. Dünya üzerinde var olan diğer bir sistem ise bireysel özgürlüğü ve mülkiyeti en büyük tehlike olarak gören ve devletin mülkiyetini temel alan sosyalist sistemdir. Bu sistemde ise kişisel mülkiyetin olmayışı üretim kaynaklarının istenen verimlilikte kullanılamamasına, yoksullaşmaya ve yöneticilerin bürokratik zulmü gibi problemlere neden olmuştur. Bu sistemlerle oluşturulan ekonomi piyasasında yaşanan krizler alternatif arayışlarını gerekli kılmıştır. En önemli alternatif ise İslâm İktisat sistemidir. İslâm iktisat sistemi bireysel özgürlüğü ve mülkiyeti tanımakla birlikte çeşitli ilkelerle sınırlandırır. Kişisel menfaatin yanı sıra toplum menfaatini de dikkate alır. Ekonomiye temel ahlaki prensipler getirip üretim, tüketim ve dağıtımda haksız rekabetin ve bencilliğin önüne geçerek, nicel büyüme yerine toplumsal refahı temel gaye edinen bir sistem oluşturmayı hedefler. İslâm iktisat düşüncesinin en önemli kaynaklarını Kur'an ve Sünnet oluşturmaktadır. Çalışmada bu kaynaklardan Hz. Peygamber'in ekonomi ile ilgili temel ilkeleri ve bunların tatbiki mesabesinde olan Medine ekonomi piyasası konu edinilmiştir. Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in iktisadi öğretilerini içeren hadisler müstakıl bir bölümde bulunmamaktadır. Bu nedenle konuyla ilgili olduğunu düşünülen hadisler seçilerek tahlil edilmiştir. Hadislerin belirlenmesinde Maverâunnehir bölgesinin önemli alimlerinden olan Dârimî'nin "es-Sünen" adlı eseri temel kaynak olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte ilgili hadislerin diğer kaynaklardaki yerlerine de atıfta bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Dârimî, Ticaret, Ekonomi, Üretim, Tüketim

Abstract: Throughout history, people have established economic systems and institutions suitable for meeting their basic needs. The fundamental parameters of these systems have taken shape according to economic worldviews. One of these systems dominant today, with its influence in the market, is the capitalist system. This system, which prioritizes unlimited individual freedom, profit maximization, personal interest, and property as its

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Çankırı, Türkiye,
yzmliv@gmail.com, orcid.org/0000-0003-2937-5917

fundamental principles, has become a source of problems due to its lack of distributional justice, encouragement of unchecked consumption, and disregard for societal benefits and solidarity. Another existing system in the world is the socialist system, which views individual freedom and property as the greatest danger and is based on state ownership. The absence of personal property in this system has led to problems such as inefficient use of production resources, impoverishment, and bureaucratic oppression by leaders. The crises in the economy created by these systems have necessitated the search for alternatives. The most important alternative is the Islamic Economic system. The Islamic economic system recognizes individual freedom and property but limits them with various principles. It takes into account societal benefits alongside personal interests. Aimed at bringing fundamental ethical principles to the economy and overcoming unfair competition and selfishness in production, consumption, and distribution, it seeks to prioritize societal welfare over quantitative growth. The primary sources of Islamic economic thought are the Quran and Sunnah. This study focuses on the basic economic principles of Prophet Muhammad and the Medina economic market, which exemplifies their application. Hadiths containing the Prophet's economic teachings are not found in separate sections; therefore, relevant hadiths considered related to the topic have been selected and analyzed. Dârimî's work "Sunan" has been chosen as a primary source in determining these hadiths, a significant scholar from the Mawara'un-nahr region. References have also been made to the locations of these hadiths in other sources.

Keywords: Islamic Law, Dârimî, Trade, Economy, Production, Consumption

Giriş

Sözlükte ölçülü davranmak, aşırılıklardan sakınmak, orta yolu tutmak anlamına gelen Arapça kökenli iktisat kelimesi ıstılahi olarak birey ve toplumların istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için ellerindeki sınırlı kaynakları nasıl kullanacağını araştıran bir bilim dalı olarak tarif edilir. Aslen Yunanca olan oikonomia kelimesinden gelen ve Türkçeye Fransızcadan geçmiş olan ekonomi kelimesi sözlük anlamı itibarıyla ev yönetimi, ev ekonomisi anlamında gelir.¹ İstilah olarak ise çoğunlukla iktisat kelimesi ile aynı anlamda kullanılır.

Ekonomi sistemlerinde en temel belirleyici unsur iktisadi faaliyetlere kimin karar vereceği ve kişisel mülkiyetin var olup olmayacağıdır.² Dünya üzerinde büyük bir hâkimiyeti bulunan kapitalist sistem serbest piyasa ve kişisel mülkiyet özgürlüğünü temel felsefe olarak kabul etmiştir. Bu sistemde ekonomik hayat, insanların menfaatleri ve karlarını maksimize etme düşüncelerinden oluşan

¹ Ahmet İncekara, *İktisada Giriş* (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2020), 20; Mahfi Eğilmez, *Ekonominin Temelleri (Kavramlar ve Kurumlar)* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020), 28; Mehmet Tomanbay - Turgut Gümüş, *Genel Ekonomi* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2004), 4; Erkan Rehber, *Temel Ekonomi* (Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2012), 1-2.

² M. Umer Chapra, *İktisadi tehditler ve İslâm*, çev. Gülnihal Kafa (İstanbul: İktisat Yayınları, 2018), 18; Necmeddin Güney, *Bir Müslüman Ekonomi ve Faize Nasıl Bakmalı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2022), 19.

gizli bir el tarafından düzenlenir.³ Sınırsız bireysel özgürlüğü, kar maksimizasyonunu, kişisel menfaati ve mülkiyeti temel ilke olarak belirleyen bu sistem dağıtımda adalete yer vermemesi, kontrolsüz tüketimi teşvik etmesi, toplumsal menfaat ve dayanışmayı göz ardı etmesi ile sorunların kaynağı haline gelmiştir.⁴ Dünya üzerinde var olan diğer bir sistem ise bireysel özgürlüğü ve mülkiyeti en büyük tehlike gören devletin mülkiyetini temel alan sosyalist sistemdir.⁵ Bu sistemde ise kişisel mülkiyetin olmayışı üretim kaynaklarının istenen verimlilikte kullanılamamasına, yoksullaşmaya ve yöneticilerin bürokratik zulmü gibi problemlere neden olmuştur. Bu sistemlerle oluşturulan ekonomi piyasasında yaşanan krizler alternatif arayışlarını gerekli kılmıştır. En önemli alternatif ise İslâm İktisat sistemidir. İslâm iktisat sistemi bireysel özgürlüğü ve mülkiyeti tanımakla birlikte çeşitli ilkelerle sınırlandırır. Kişisel menfaatin yanı sıra toplum menfaatini de dikkate alır. Ekonomiye temel ahlaki prensipler getirip üretim, tüketim ve dağıtımda haksız rekabetin ve bencilliğin önüne geçerek nicel büyüme yerine toplumsal refahı temel gaye edinen bir sistem oluşturmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda piyasa istikrarı, kaynakların verimli kullanılması, toplumun tüm fertlerinin üretim ve kalkınmada yer alması ve tüketici davranışlarının itidal çerçevesinde şekillendirilmesi gibi ekonominin temel konularına işaret eden hadislerin tahlili tebliğin temel meselesi olmuştur. Çalışmada temel kaynak olarak belirlenen Dârimî 181/ 797 senesinde önemli ilim merkezlerinden olan Semerkant'ta dünyaya gelmiştir.⁶ Asıl adı Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fazl b. Abdillâh'tır. Künyesi Ebû Muhammed olsa da İslâm tarihinde Dârimî nisbesiyle meşhur olmuştur. İlk tahsilini Semerkant'ta kendi aile çevresinde yaptıktan sonra hadis ilmi öğrenmek adına Hicaz, Mısır, Şam, Irak, Kufe ve Horasan gibi önemli ilim merkezlerine rihleler yapmıştır. Başta Buhârî (öl. 256/ 870), Müslim (öl. 261/ 875), Nesâî (öl. 303/915), Ebû Dâvud (öl. 275/888) ve Tirmizî (öl. 279/893) olmak üzere pek çok muhaddis kendisinden rivayette bulunmuştur.⁷ Dârimî 255/ 869 senesinde Merv şehrinde vefat etmiştir.⁸ Son derece zeki, kanaat ehli, zühd ve vera sahibi birisi olarak bilinen Dârimî, Fıkıh ve Tefsir sahasında otorite olmakla birlikte Hadis ilminde meşhur

³ İncekara, *İktisada Giriş*, 33-34; Rehber, *Temel Ekonomi*, 18; Güney, *Bir Müslüman Ekonomi ve Faize Nasıl Bakmalı*, 20.

⁴ Ali Muhyiddin Karadâğî, *İslam İktisadına Giriş* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2018), 20.

⁵ Rehber, *Temel Ekonomi*, 18.

⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/90.

⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 10/31.

⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ* (Kahire: Dâru'l-Hadis, ts.), 9/559; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 2/90.

olmuştur. Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) Dârimî'yi cerh ve tadil hususunda otorite kabul etmiş, onun rivayetlerinin bu nedenle tercih sebebi olduğunu ifade etmiştir. Dârimî'nin çalışmamıza da konu edindiğimiz en önemli eseri es-Sünen'dir. Bir mukaddime ile başladığı eserinde hadisleri konularına göre (ale'l-ebvâb) sıralamıştır.⁹ Bu eserde ibadet, nikah, talak ve ceza hukuku sahasına giren konuların yanı sıra ticaret ve ekonomiye dair hadislere de yer vermiştir.¹⁰ Çalışmada Dârimî'nin çeşitli baplarda yer verdiği ekonomiye dair hadisler tahlil edilerek İslâm İktisat düşüncesinin temel ilkelerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda mülkiyet, üretim ve tüketim konularında Hz. Peygamber'den nakledilen prensiplere yer verilmeye çalışıldı. Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine'de kurduğu devlette toplumun manevi dünyası kadar iktisadi refahına da önem vermiştir. Medine'de ilk iş olarak Müslümanların kendi pazarını oluşturmuştur. Pazara dışarıdan istikrarlı mal akışını sağlamak ve yabancı yatırımcıların piyasaya ilgisini çekmek için güven endekslerine önem vermiş, piyasa istikrarını bozucu unsurlarla mücadele etmiştir.¹¹ Kaynakların etkili ve verimli kullanılması için âtıl durumdaki toprakların işletilmesi ve ekonomiye kazandırılmasını sağlayıcı tedbirler almıştır.¹² İş gücü kaynağını önemsemiş, herkesin üretime katılması, kendi alın teri ile kazanç sağlamasının gereğini vurgulamıştır.¹³ Emeğin zayi edilmemesi için işçilerin haklarını koruyucu önlemler almıştır. Kendi çabası ile asgari geçimini sağlayamayacak durumda olan dezavantajlı gruplara sahip çıkmış, sosyal dayanışmayı önemsemiş, kaynakların ve gelirin adil dağıtımı için prensipler getirmiştir.¹⁴ Hz. Peygamber'in söz konusu öğretileri ekonomik krizlerle mücadele eden toplumlar için önemli bir ümit kaynağı; nicel büyüme yerine toplumsal refahı önemseyen, üretim ve tüketimde dengeyi, dağıtımda adaleti ve sosyal dayanışmayı düstur edinen bir sistem arayışında olanlar için önemli bir alternatiftir.

1. Mülkiyet Teorisi

İslâm'ın öngördüğü ekonomi sisteminde mülkün gerçek sahibi Allah'tır.¹⁵ İnsan bu mülkü Allah'ın halifesi olarak emaneten kullanır.¹⁶ Bu temel prensip se-

⁹ Ahmet Yıldırım, *Dârimî* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 49.

¹⁰ Arafat Aydın, *Dârimî'nin Peygamber Anlayışı (Sünen'inin Mukaddimesi Çerçevesinde)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 8.

¹¹ Buhârî, "Büyû", 58, 64, 68, 70; Müslim, "Nikâh", 11, 19, 52; "Büyû", 11; Ebû Dâvûd, "Büyû", 44, 46; Tirmizî, "Büyû", 46, 65; Nesâî, "Büyû" 14, 17; İbn Mâce, "Ticârât", 14, 16; Dârimî, es-Sünen, "Büyû", 12, 17, 32.

¹² Dârimî, "Büyû", 65.

¹³ Dârimî, "Büyû", 6.

¹⁴ Dârimî, "Zekât", 15, 36.

¹⁵ El-Şura, 42/4.

¹⁶ el-En'am, 6/165; Câsiye, 45/13. Ayrıca bak. Lokman, 31/20; Hacc, 22/65; İbrahim, 14/32-33.

bebiyle İslâm ekonomisindeki mülkiyet anlayışı diğer sistemlerden farklı bir yapı içerir. Bir taraftan her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğu hatırlatılırken diğer yandan yeryüzünde var olan her bir şeyin insanın faydasına sunulduğunun altı çizilir. Bu sebeple İslâm ekonomi sisteminde mülkiyet anlayışı çift yönlüdür.¹⁷ Mülkiyetin Allah'a ait oluşu insanların o mülk üzerinde söz sahibi olmadığı anlamına gelmez. Mülkün kullanımında sınırsız özgürlük anlayışının olmayacağı mülkün gerçek sahibinin belirlediği şartlar çerçevesinde kullanılabilceği vurgulanır.¹⁸ Dârimî'nin mülkiyet hususunda eserinde yer verdiği hadislerde İslâm ekonomi sisteminin mülkiyet teorisinde kişisel mülkiyet, mülkiyetin kutsallığı ve dokunulmazlığı izah edilmektedir. Hz. Peygamber'in mülkiyetin kutsallığı ve dokunulmazlığı hususundaki sözlerinin veda haccı sırasında irat ettiği hutbe içerisinde yer alması bu konunun önemini göstermektedir. *“Şüphesiz ki sizin kanlarınız ve mallarınız; şu beldeniz, şu ayınız, şu gününüzün kutsal olması gibi birbirinize haramdır.”*¹⁹ Bu hadis kişisel mülkiyeti işaret etmenin yanı sıra insanların sahip oldukları malların kutsal ve dokunulmaz olduğunu da ifade etmektedir. Hz. Peygamber özel mülkiyete işaret etmekle kalmamış insanların bu mülkiyetlerini nasıl kullanacağı hususunda örnek bir model oluşturma gayretinde olmuştur. Bireysel mülk edinme temel kabul olsa da kamu yararı bu mülkiyet anlayışının sınırlarını belirleyen en önemli gösterge olmuştur.²⁰ Nitekim İslâm ekonomi sisteminde kazanç, harcama, üretim, tüketim, karşılıklı değişim, dağıtım gibi ekonomik faaliyetlerde toplum yararına uygun dengeyi sağlayıcı sınırlamalar söz konusudur. Bu bağlamda otlaklar, deniz suları, madenler ve ormanlarda kamu menfaati dikkate alınarak bireysel mülkiyet kapsamı dışında tutulmuştur.²¹ Hz. Peygamber'den nakledilen şu hadisler kamu yararı nedeniyle mülkiyete getirilen sınırlamaları açıkça göstermektedir. Hz. Peygamber'in yanına Yemen'in Me'rib şehrinden elçi olarak gelen Ebyaz b. Hammal İslâmiyeti tercih etmiş, Peygamber efendimize her yıl yetmiş elbise göndereceğini vaad etmiştir. Hz. Peygamber'de kendisine Me'rib yakınlarındaki tuz ocaklarının bulunduğu bölgeyi ikta olarak vermiştir²² Oradan sürekli tuz çıktığı ve akarsu misali insanların oradan faydalandığı hatırlatılınca Allah Rasülü (s.a.s.)

¹⁷ Karadâğî, *İslâm İktisadına Giriş*, 68.

¹⁸ Celal Yeniçeri, *İslâm İktisadının Esasları* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1980), 233.

¹⁹ Dârimî, “Hac”, 34.

²⁰ Dârimî, “Büyü”, 66, 68, 70.

²¹ Halis Demir, *Devlet Kudretinin Sınırlandırılması Açısından Raşid Halifeler Dönemi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003), 100; Beşir Gözübenli, “İktâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/22/50; Yeniçeri, *İslâm İktisadının Esasları*, 50.

²² Casim Avcı, “Me'rib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/187.

Ebyaz b. Hammal'dan ikta anlaşmasını bozmasını istemiş ve kendisine başka bir yer tahsis etmiştir.²³ Yine Hz. Peygamber misvak ağaçlarının bulunduğu bir muhitin özel koruluk yapılması isteğini geri çevirmiş ve oranın kamuya ait olduğunu ifade etmiştir.²⁴ Hz. Peygamber'den gelen farklı bir rivayette ise suyun satışının yasaklandığı nakledilmektedir²⁵ ki bununla kamuya ait su kaynaklarının özel mülkiyete konu yapılmamasının istendiği anlaşılmaktadır.

İslâm ekonomi sisteminde mülkiyetin gerçek sahibinin Allah olması ve insanın emanet bilinci ile bu mülkü kullanma izni verilmesi şeklindeki çift yönlü anlayış, mülkiyetten istifade aşamasında kazanma hırsının değil sorumluluk bilincinin öne çıkmasını sağlamaktadır. Kişisel mülkiyetin kullanımında homo economicus (iktisadi insan) insan modelinin insan insanın kurdudur anlayışı değil; adaletin, yardım severliğin, hizmet şuurunun ve hesap bilincinin hakim olduğu homo İslâmicus (Müslüman insan) modeli etkilidir.²⁶ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Nefsani arzulara, kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağlamal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici gelmiştir. İşte bunlar Dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır"²⁷ ayeti ile insanların kişisel hırs ve arzularının, menfaatlerini maksimize etme arzularının esiri olmaması istenmiştir.

2. Kaynakların Verimli Kullanılması

En güzel surette yaratılan ve Allah'ın halifesi olarak tanımlanan²⁸ insana Allah tarafından yeryüzünü imar vazifesi verilmiştir.²⁹ Yeryüzünün imarı ise fertlerin ve toplumların ihtiyaç duyduğu şeylerin üretilmesi, ekolojik dengenin muhafaza edilmesiyle mümkündür. İnsanın ihtiyaç duyduğu her şey yaratılmış olmakla birlikte bunların bir kısmı kullanıma hazır vaziyette olsa da bir kısmı ise belirli işlemlerden geçerek kullanıma hazır hale getirilmesi gerekmektedir. Dünya nüfusunda meydana gelen artışın yanı sıra teknolojik imkânların artışı ile insanların tüketim alışkanlıklarında belirgin değişimin yaşanması, buna paralel olarak da tüketimde ciddi ve plansız artışların oluşması kaynaklarının yetersizliği sorununu ortaya çıkarmıştır.³⁰ Dünya üzerinde hâkim temel ekonomik anlayış olan kapitalizmin "*birakınız yapsınlar, bırakınız tüketsinler*" ilkesi plansız,

²³ Dârimî, "Büyû", 66.

²⁴ Dârimî, "Büyû", 68.

²⁵ Dârimî, "Büyû", 70.

²⁶ Veli Sırım, "İslâm İktisadında İhtiyaç Kavramı", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 3/2 (2018), 912.

²⁷ Âl-i İmrân 3/14.

²⁸ el-Bakara 2/30.

²⁹ Hûd 11/61.

³⁰ Karadâğî, *İslam İktisadına Giriş*, 128.

sorumsuz bir tüketimin oluşmasında önemli etkindir. Bireysel çıkarları her şeyin önünde gören kar maksimizasyonunu, kazanma hırsını ekonomide görünmez el olarak değerlendiren bu anlayış üretimin temel kaynaklarında belirgin bir azalmaya ve gelecek nesiller için tehlike oluşturmaya neden olmuştur.³¹

İslâm iktisat sisteminin en temel kaynağı olan Kur'an'da kainattaki her şeyin insanın emrine verildiği ve insanın bu imkanları değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. “*Yeryüzünü sizin için kullanışlı hale getiren odur. Üzerinde dolaşın ve Allah'ın rızkından yiyip için. Dönüşünüz O'nadır.*”³² Yeryüzündeki her şey insana verilerek bunların imar edilmesi, kullanıma uygun hale getirilmesi talep edilse de bunun bir ölçü/denge içerisinde yapılması istenmiştir. İnsana kendi mülkiyetindeki kaynakları istediği şekilde kullanarak israf etmesine izin verilmemiştir.³³ Kaynaklar öncelikli olarak insanın hayatını idame ettirebilmesi için zorunlu olan maddelerin üretimi için kullanılır. Daha sonra zorunlu maddeler için gerekli olan ve insanın hayatında karşılaşacağı meşakkatleri giderici nitelikteki ihtiyaç maddeleri üretiminde kullanılır. Bu iki sınıf maddenin üretiminden arta kalan kaynaklarla insan hayatında konfor artırıcı nitelikte olan mal ve hizmetlerin üretimine geçilir.³⁴ Hz. Peygamberin vahiy çerçevesinde oluşturmaya çalıştığı yeni medeniyetin ekonomi anlayışında da tüketiminin belirli ilkeler doğrultusunda sınırlandırılması ve üretim kaynaklarının verimli kullanımı esastır. Nitekim çalışmamıza konu edindiğimiz Dârimî'nin es-Sünen'inde yer alan hadiste Hz. Peygamber her bir ürünün azami derecede ekonomiye kazandırılması ve atıl halde bırakılmamasını emretmiştir. Bu doğrultuda sahibi bulunmayan ve atıl vaziyette terk edilmiş olan arazileri ihya ederek ekonomiye kazandırmanın o arazi üzerinde hakkının olacağını ifade etmiştir.³⁵ Sadece tarım arazilerinin verimli kullanılarak ekonomiye kazandırılmasına yönelik bir çaba içinde olunmamış; herhangi bir maddenin atık olarak ekonomi dışında kalmasına müsaade edilmemiştir. Abdullah b. Abbas'tan nakledilen hadise göre Hz. Meymûne azatlı cariyesine bir koyun hediye etmiş. Ancak bir süre sonra koyun ölmüş ve yol kenarına atılmış. Hz. Peygamber koyunu gördüğünde onun derisini ni alsaydınız, tabaklar kullanırdınız demiş, orada bulunan Sahabiler o koyunun meyte (leş) olduğunu hatırlatmışlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber meytenin sadece etini yemenin haram olduğunu ifade etmiştir.³⁶ Dârimî'nin Süneninde yer verdiği bu hadiste kaynakların verimli kullanılması vurgusu içermektedir.

³¹ Konu hakkında bkz. Chapra, *İktisadi tehditler ve İslâm*, 19-21.

³² el-Mülk, 67/15.

³³ en-Nisa, 4/5.

³⁴ Sabahaddin Zaim, “İslam Açısından İktisadî ve Sosyal Faaliyetlerle İlgili Normatif Kaideler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 44/1-4 (1986), 20.

³⁵ Dârimî, “Büyû”, 64;

³⁶ Dârimî, “Edâhi”, 20.

Aslında İslâm hukukunda gıda olarak tüketilmesi haram olan meytenin farklı bir ekonomik araç olarak kullanılması konusu tartışılmıştır.³⁷ Zira bir ürünün satım akdine konu olabilmesi için temiz, müntefeun bih, malum, makduru't-teslim ve temellük edilme şartlarının var olması gerekli görülmüştür.³⁸ Bunlar içerisinde ürünün özü ile ilgili olan şartlar mütekavvim olma kavramı ile ifade edilmektedir.³⁹ Buna göre naslarda kullanılması yasak kılınmış, iğrençliği sebebiyle kendisinden hiçbir şekilde faydalanılmayacak olan ve muhrez olmayan ürünler mütekavvim olarak değerlendirilmez.⁴⁰ Ancak Hz. Peygamber'den nakledilen hadiste de görüldüğü üzere gıda olarak tüketimi dışında farklı bir alanda kullanılma ihtimalinin değerlendirilmesi kaynakların verimli olarak kullanımına vurgu içermektedir. Hz. Peygamber'den (s.a.s.) nakledilen “Sizden biri yemek yediğinde elindeki kırıntıları yalamadan elini silmesin”⁴¹ hadisi de göstermektedir ki günümüzde sıfır atık olarak adlandırılan her şeyin tekrar ekonomiye kazandırılması projesi Hz. Peygamber'den itibaren İslâm ekonomi sisteminin temel şiarı olmuştur. Atıl bırakılan maddeler israf kapsamında değerlendirilerek kınanmıştır. Zira Allah israfı haram kılmıştır.⁴² İslâm'ın öngördüğü ekonomi sisteminde israf sadece tüketim alanıyla sınırlı değildir. Üretim sektörüne kaynaklık edecek her bir maddenin usulüne uygun kullanılması ve maksimum verim alınması istenir. Bu nedenledir ki Kur'an-ı Kerim'de “Allah'ın geçimlerinize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere (sefihlere) vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel şeyler söyleyin”⁴³ ayeti insanların sahip oldukları mülklerini verimli kullanmaları, kişisel arzuları ile tüketip savurganlık yapmamaları, toplumsal menfaati de dikkate alarak topyekün kalkınmaya ve toplumsal iktisadi refaha katkı sunmaları emredilmiştir.

3. Üretim ve Kalkınmada Tüm Bireylerin Aktif Olması

İslâm ekonomi sisteminin en önemli unsurlarından bir tanesi toplumunun her bir ferдинin üretime katkı sunmasının talep edilmesidir. Birey kendi geçi-

³⁷ Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Abî Bekr Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübeddî* (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabi, ts.), 3/42.

³⁸ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd, *Bidâyeti'l-müctehid ve nihâyeti'l-muktesid* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1425/2004), 3/189.

³⁹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilberr en-Nemerî, *el-Kâfi fi fîrû'i'l-Mâlikiyye* (Riyad: Mektebetü'r-Riyad, 1400/1980), 2/675.

⁴⁰ Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 5/142; Merginânî, *el-Hidâye*, 3/44; Abdullah b. Mahmud Mevsîlî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1416/1996), 2/23; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402/1982), 10/197-198.

⁴¹ Dârimî, “Et'ime”, 5.

⁴² el-En'am, 6/141; A'raf, 7/31; İsra, 17/26-30.

⁴³ en-Nisâ, 4/5.

mini temin etmek için çalışmak ve üretmek durumundadır. Bu kapsamda Dârimî'nin es-Süneninde yer verdiği hadislerle göre Hz. Peygamber (s.a.s.) çalışabilecek durumda olanların kendi elinin emeğiyle geçimini temin etmesini istemiştir: *“Kişi elinin emeği ile elde ettiğinden daha hayırlı bir yiyecek yememiştir. Nitekim Allah'ın Peygamberi Hz. Dâvûd (s.a.s.) da elinin emeği ile kazandığından yerdî.”*⁴⁴; *“ Sizden birinin sırtına odun yüklemesi (bunları satarak geçinmesi) kendisine bir şeyler verecek ya da vermeyecek kişilerden dilenmesinden daha hayırlıdır.”*⁴⁵; *“ Ben hazinedarım. Gönül hoşnutluğu ile bir şeyler verdiğim kimse onda bereket bulur. Fakat sürekli istediği için bir şey vermek zorunda kaldığım kimse ise yediği halde doymayan kimse gibidir.”*⁴⁶ *“Bir adam sürekli dilenirse yüzünde bir parça et kalmamış olduğu halde Allah'a kavuşur”*⁴⁷; *“Başkalarının zenginliği ile kendini mallarını artırmaya çalışan kimse yalnızca yanan kor istemektedir.”*⁴⁸

Hz. Peygamber'den nakledilen bu hadisler sadece dilenmeyi yasaklamakla kalmıyor aynı zamanda insanların kendi el emekleri ile çalışması, ekonomik sisteme katılması, kalkınmaya ve üretime katkı sunmasını da talep ediyor. Bu durum insanlardan ekonomik yardım talep etmenin yasaklandığı anlamına gelmez. Nitekim Hz. Peygamber'in kurmayı hedeflediği ekonomik sistemde çalışmadan insanlardan bir şeyler dilemenin meşruiyet çerçevesi de belirlemiştir. *“Kabîsa b. Muhârik el-Hilâlî isimli sahâbi insanlar arasındaki husumeti gidermek üzere gerçekleştirdiği sulh girişiminde hamale”*⁴⁹ *ödemeyi kabul eder. Hz. Peygamber'e gelerek ondan yardım ister. Hz. Peygamber de zekat malları geldiğinde kendisine yardımcı olabileceğini ifade ederek şunları söyler: Kâbise, istemek şu iç kişinin dışındakiler için helal değildir. Birincisi sulh diyetini kabullenen kimsedir. Bu kişi taahhüt edilen miktarı buluncaya kadar isteyebilir. Bu miktarı bulduktan sonra istemesi helal olmaz. İkincisi bir afete uğrayıp her şeyini kaybeden kimsedir. Bu da geçimini temin edecek miktara ulaşuncaya kadar isteyebilir. Üçüncüsü ise fakir ve ihtiyaç içinde olduğuna dair üç kişinin şahitlik ettiği kimsedir. Bu kişi de geçinebilecek malı toplayuncaya kadar isteye bilir. Bunlar dışındaki kimselerin bir şeyler dilenmesi haramdır.”*⁵⁰

İslâm ekonomi sisteminde çalışma, kendi el emeğiyle kazanma teşvik edildiği gibi çalışma gücü ve isteği olmakla birlikte iş bulmada sıkıntı yaşayanlara

⁴⁴ Dârimî, “Büyû”, 6; Ebû Dâvud, “Büyû”, 77.

⁴⁵ Dârimî, “Büyû”, 6. (H.No: 2540)

⁴⁶ Dârimî, “Zekât”, 18.

⁴⁷ Dârimî, “Zekât”, 17.

⁴⁸ Dârimî, “Zekât”, 17.

⁴⁹ Bir hakkın güvenceye bağlanması amacıyla kişinin asıl borçlunun alacaklı karşısındaki sorumluluğuna katılması anlamına gelen kefaletle eş anlamlı olarak kullanılmakla birlikte daha çok diyet borçlarında kefaleti ifade eden dir terimdir. Yunus Apaydın, “Kefalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/169.

⁵⁰ Dârimî, “Zekât”, 15, 36.

fırsatlar da sunulmuştur. Mali durumu iyi olanlar karz-ı hasene teşvik edilmiş bununla da yetinilmeyerek devlet kendi imkanlarıyla kredi desteği sağlamıştır. Dârimî'nin eserinde yer verdiği hadise göre Allah Rasülü “ *İnsanlara borç verip onlara ödemede kolaylık gösteren, eksik ödemelerine göz yuman kimsenin kusurlarını Allah'ın ahirette örteceğini*” ifade etmiştir.⁵¹ Ayrıca insanların tarımsal faaliyetlerde bulunmaları için atıl vaziyetteki toprakları işleyenlerin oraya sahip olacaklarını bildirmiştir.⁵² Bu hem atıl toprakların ekonomiye kazandırılmasını sağlayacağı gibi hem de pek çok kişi için istihdam imkânı sağlayacaktır.

Kur'an-ı Kerim'de “*Kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Darlık veren de bolluk veren de Allah'tır. Daraltan da genişleten de Allah'tır. Ona döndürüleceksiniz.*”⁵³ Ayetinde olduğu gibi pek çok yerde karz-ı hasen terimi kullanılmaktadır. Kur'an ve sünnette imkânı olan insanların ihtiyaç içerisinde olanlara karz-ı hasende bulunarak kredi desteği sağlaması teşvik edilir. Aynı durum son yıllarda günümüz dünyasında önemli ekonomik projeler kapsamında değerlendirilmektedir. Girişimci ruha sahip ancak içinde bulunduğu şartlar nedeniyle ekonomik faaliyetlerde bulunamayan kişilere mikrofinans desteği sağlayacak projeler yapılmaktadır. Mikrofinans ile iş yapma fikri olup sermaye bulamayan kişi ya da küçük işletmelere sağlanan finans desteği kastedilmektedir.⁵⁴ Muhammed Yunus'un Bangladeş'te hayata geçirdiği Grameen Bank uygulaması⁵⁵, Ülkemizde faaliyet gösteren Türkiye Grameen Mikrofinans Programı (TGMP) önemli mikrofinans örnekleridir.⁵⁶ İslâm ekonomisi alanında yapılan çalışmalarda İslâmi mikrofinans uygulamalarına ayrı bir yer verilmeye başlanmış, bununla sosyo-ekonomik adaletin sağlanması; toplum refahına katkı ve sermayenin tüm kesimlere dağıtımı; serbest piyasa yapısının tesisi; evrensel kardeşlik duygusunun geliştirilmesi ve karşılıklı dayanışmanın temininin temel amaç edinildiği ifade edilmiştir.⁵⁷

Tarihsel süreç içerisinde ekonomik kalkınmaya toplumun her kesiminin katkı sunması için yapılan faaliyetlerin alınan tedbirlerin örneklerine rastlamaktayız. Hz. Peygamber'in bizzat borç yükü altında olup ödeme sıkıntısı çekenlere

⁵¹ Dârimî, “Büyû”, 14, 50

⁵² Dârimî, “Büyû”, 65.

⁵³ Bakara, 2/245.

⁵⁴ Saadet Tulum - Emel Burak, “Girişimciler İçin Alternatif Finansman Yöntemleri”, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, (2019), 15; Raif Parlakkaya - Suna Akten Çürük, “Bir Yoksullukla Mücadele Aracı Olarak İslami Mikrofinans ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *International Journal of Islamic Economics Finance Studies* 1/2 (2015), 4.

⁵⁵ Aziz Akgül, *Hepitalizm* (İstanbul: Mona Araştırma, 2020), 461.

⁵⁶ Tulum - Burak, “Girişimciler İçin Alternatif Finansman Yöntemleri”, 16; Akgül, *Hepitalizm*, 466.

⁵⁷ Parlakkaya - Çürük, “Bir Yoksullukla Mücadele Aracı Olarak İslami Mikrofinans ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, 5.

devlet hazinesinden destek verdiği, hatta bazı sahabilere devlet hazinesinden kredi (borç) desteği sağladığı kaynaklarda yer almaktadır.⁵⁸ Aynı şekilde Hz. Ömer döneminde de devlet hazinesinden alınan kredilerle ticari faaliyette bulunanların varlığı bilinmektedir.⁵⁹ Tüm bu veriler İslâm ekonomi sisteminde toplumun her bir kesiminin üretim ve kalkınmada aktif rol almasının temel unsur olduğunu göstermektedir.⁶⁰

4. Piyasa Güven Endekslerini Yükseltme

Hz. Peygamber kurduğu ekonomi sisteminde önem verdiği en temel husus güven olmuştur. Piyasa güven endeksinin iyi olması insanların pazara olan ilgilerinin artıracağını ve kalkınmada ciddi bir hamle olacağını biliyordu. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Kureyş'in güvenliğini, onların kış ve yaz yolculuklarında güvenliğini sağlamak için Allah onlara lütufta bulundu. Onlar da kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin Rabbine kulluk etsinler."⁶¹ Ayetleri ile güven ve tatmin (talebi / ihtiyacı karşılama) gibi ekonominin iki temel hususuna vurgu yapılmıştır. Hz. Peygamber de yeni kurduğu pazara yaptığı denetim amaçlı ziyaretlerinde insanlara hile ve aldatmadan uzak durarak dürüst ve güvenilir bir ticari ortamın oluşturulmasını telkin etmiştir. "Kıyamet günü tüccarlar günahkar kimseler olarak haşır olunacaktır. Ancak Allah'tan korkanlar, yeminlerinde ve diğer sözlerinde dürüst olanlar istisnadır."⁶² "Bizi aldatan bizde değildir."⁶³, "Doğru ve güvenilir tüccar peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle birlikte olacaktır."⁶⁴, "Kıyamet günü sözünü tutmayan her yalancı kişinin bir sancağı olacak ve bu yalancı, sözünü tutmayan felan kişinin alametidir denilecektir."⁶⁵ Dârimî'nin eserinde yer verdiği bu hadislerde ticari ilişkilerin karşılıklı güven üzerine kurulması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu husus piyasada güvenin oluşması tüketicilerin pazara olan rağbetinin artması için önem arz eder. Ancak pazarın istikrarlı bir yapıya kavuşması için sadece tüketici güveninin kazanılması yeterli bir husus değildir. Pazara mal getiren tüccarın ve bu ürünleri tüketime hazır hale getiren üreticinin taleplerinin karşılanması da önemlidir. Şayet üretici ve esnaf pazarda tatmin edici bir kar oranlarını yakalayamazsa hatta maliyetini dahi

⁵⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 6/80 (H. no 11261); Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1995), 2/900.

⁵⁹ İmam Mâlik, *Muvattâ* (Kâhire: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, ts.), 2/687.

⁶⁰ Konu hakkında bkz. Celal Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi* (İstanbul: Şamil yayınevi, 1984), 220.

⁶¹ Kureyş, 106/1-4.

⁶² Dârimî, "Büyû", 7 (H.No 2541)

⁶³ Dârimî, "Büyû", 10 (H.no2544)

⁶⁴ Dârimî, "Büyû", 8 (H.no 2542)

⁶⁵ Dârimî, "Büyû", 11 (H.no 2545)

karşılayamayacak bir duruma gelirse üretim ve pazara mal akışında aksaklıklar oluşabilecektir. Bu nedenle pazarda fiyat istikrarının tüm muhatapların menfaatleri düşünülerek oluşturulması gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s.) piyasa fiyatlarının arz talep dengesi kapsamında belirlenmesini prensip edinmiştir. Nitekim fiyat artışlarından şikayet ederek müdahalede bulunulmasını isteyen sahabeye “*Hiç şüphesiz, yaratan, daraltıp genişleten, rızık veren ve fiyatları belirleyen Allah'tır. Ben ise Rabbime sizden hiç kimsenin kendisine kan veya mala meselesi sebebiyle peşime düşmemiş olduğu bir halde kavuşmayı ümit ederim.*”⁶⁶ sözüyle serbest piyasa ekonomisinin pazarda hakim olan sistem olacağını işaret etmiştir. Pazarda tüketici, satıcı ve üretici için kısıtlama sayılacak uygulamalara izin vermemiştir. Zira piyasaya devlet tarafından yapılacak müdahaleler üretici ve pazara mal getiren satıcıların piyasadan çekilmesine neden olabilir. Bununla birlikte İslâm ekonomi anlayışında devlet tamamen piyasanın dışında değildir. Pazar güvenliğini temin etmek adına sürekli denetimler yapmak asli görevleri içerisinde. Nitekim Dârimînin naklettiği hadislerin arka planına bakıldığında çoğunlukla Hz. Peygamber'in pazar denetimleri sırasında yaptığı uyarılar olduğu görülecektir. Bunlardan en dikkat çekici olanın “*Müslümanlar arasında hile aldatma olmaz. Bizi aldatan bizden değildir.*”⁶⁷ hadisidir. Bu hadisin sebebi vüruduna bakıldığında pazarda zahirecilik yapan bir esnafın ıslak buğdayı müşterilerin göremeyeceği şekilde çuvala yerleştirmiş olması nedeniyle yapılan bir uyarıdır. Hz. Peygamber kendisinin bizzat katıldığı denetimlerin yanı sıra pazarda bugünkü zabıta kurumunu çağrıştıran görevlendirmeler ile de denetimi eksiksiz yerine getirmiştir.

5. Tüketim Anlayışının Belirlenmesi

Tüketim anlayışı; örf ve adetler, alışkanlıklar, toplumsal kabul, moda, dini inançlar, kültürel kabuller, reklamlar ve özentî gibi çeşitli faktörlerin etkisi altında belirlenen çok karmaşık bir yapıda oluşur. Özellikle günümüz dünyasında tüketici davranışları kapitalist düşünce sisteminin etkisinde yönlendirmeye maruz kalmaktadır. İnsanlara “*bırakın yapsınlar bırakın tüketsinler*” düşüncesinin telkin edilmesi bir özgürlük olarak görülse de uzun vadede pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlardan en önemlisi kaynakların bilinçsizce yok edilmesidir. İslâm ekonomi sisteminde ise tüketici davranışlarının itidalî/ölçülü bir tavır taşıması gerekir. Bu Kur'an'da israf ile cimrilik arası ölçülü davranış olarak tanımlanır. Dârimînin es-Süneni bağlamında konuyu değerlendirdiğimizde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) itidalî bir tüketici profili, örnek bir tü-

⁶⁶ Dârimî, “Büyû”, 13 (H.no 2548) Ayrıca bkz. İbn Mâce, “Ticaret”, 27; Ebû Dâvud, “Büyû”, 49; Tirmizî, “Büyû” 73.

⁶⁷ Müslim, “İmân”, 164.

ketici modeli oluşturmak adına gayret sarf ettiği görülmektedir. “Altın ve gümüş kaplarla içmeyin, ipek ve ipek karışımı bir kumaş olan dibayı giymeyin. Bunlar dünyada inkarcılar için, ahirette ise sizin içindir.”⁶⁸; “Malvarlığı olarak insana yetecek olan işlerini görmede yardımcı olacak bir hizmetli ile bir binittir.”⁶⁹ Bu hadiste de görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in sosyo ekonomik denge için insanları aşırı gösterişli bir hayat sürmekten men ettiği görülmektedir. Farklı hadis kaynaklarında yer verilen şu hadis ise tüketici davranışlarında olması gereken ölçüyü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. “Evde erkek için bir yatak karısı için bir yatak bir de misafir için yatak bulunur. Bunun dışındakiler şeytan içindir.”⁷⁰ “Ademoğlunun şunlardan başka şeyler için hakkı yoktur. Oturacağı bir ev, vücudunu örtecek bir elbise, ekme ve su”⁷¹; Hz. Peygamber'den nakledilen bu hadisler insanın beslenme, giyinme, barınma, sağlık ve ulaşım gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması için yapılan tüketimin dışında kalanların israf olarak değerlendirilerek yasaklandığı görülmektedir. Zaman ve koşulların değişimi ile imkanlar ve ürün portföyünde değişiklikler olacaktır. Temel ihtiyaçların belirlenmesinde mevcut imkanlar ve koşullar belirleyici olacaktır. Tüketici davranışları da içinde bulunan zaman ve sosyo ekonomik koşullara göre şekil almalıdır. Bununla birlikte reklamların, moda algısının özentili hastalığının etkisiyle tüketici davranışlarının yönlendirilerek ihtiyaç kalemlerinin belirlenmesi İslâm ekonomi sisteminin tüketim anlayışına uygun değildir.

Günümüz ekonomik sistemlerinde tüketim alışkanlıkları toplumsal statü ve ekonomik başarı için temel ölçü haline gelmiş olması insanları ölçsüzce tüketmeye ve aynı oranda kazanma arzusunun hırsla dönüşmesine neden olmuştur. Tüketimin zengin ve itibarlı görünmenin ölçüsü olarak kabul edilmesi insanlar arasında yıkıcı rekabete, toplumsal huzursuzluğa neden olmaktadır. İnsan geleceğini düşünerek bazı tasarruflar yapıyor veya ailesine yeterli miktarda para bırakabilmek için birikim yapıyor olabilir. Bu insandaki ihtiyat güdüsünden kaynaklanmaktadır. Bazen de insan gelecekte yapacağı yatırımları finanse etmek için tasarrufa gidebilir. Bu durumda da iş görme güdüsünden bahsedilir. Bir kısım insan ise, ileride karşısına çıkabilecek yatırım fırsatları için birikim yapar. Bu tür insan da spekülâtif güdü ile hareket ediyordur.⁷² İslâm insanda bulunan bu üç güdüyü de yönlendirir.⁷³ Tüketim ve tasarruf alışkanlıkları ahiret inancı ile frenlenmeye ve kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu me-

⁶⁸ Dârimî, “Eşribe”, 25.

⁶⁹ Dârimî, “Kitâbü'r-rekâik, 10; Tirmizî, “Zühhd”, 19.

⁷⁰ Buhârî, “İcâre”, 63; Ebû Dâvûd, “Libas”, 42.

⁷¹ Tirmizî, “Zühhd”, 30.

⁷² Hasan-uz Zaman, İlk İslam Devletlerinde Ekonomik Strüktür, 35.

⁷³ en-Nisâ, 4/8, 9; el-İsrâ, 17/26, 29.

yanda israfın haram olduğu, kazanma hırsının tüketme arzusunun toplumsal helakin oluşmasına neden olacağı telkin edilmiştir.⁷⁴

Sonuç

İslâm iktisat düşüncesinin Kur'an'dan sonraki en temel kaynağını Sünnet oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'in ekonomi ile ilgili ortaya koyduğu temel ilkeler ve bunların tatbiki mesabesinde olan Medine ekonomi piyasası İslâm ekonomi sisteminin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Tebliğde de Hz. Peygamber'in hadislerini derleyen Maveraunnehir bölgesinin en önemli alimlerinden olan, başta Buhâri, Müslim, Nesâî, Ebû Dâvud ve Tirmizî olmak üzere pek çok muhaddisin kendisinden rivayette bulunduğu Dârimî'nin telif ettiği es-Sünen Adlı Eseri Bağlamında Hz. Peygamber'in ekonomi ile ilgili ortaya koyduğu temel ilkeler tahlil edildi. İslâm ekonomi sisteminde bireysel özgürlük ve mülkiyet anlayışı temel prensip olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte kişisel menfaatin yanı sıra toplum menfaati de dikkate alınmıştır. İslâm ekonomi sisteminin mülkiyet teorisinde kişisel mülkiyet kutsal ve dokunulmaz olsa da kamu yararı nedeniyle mülkiyet edinme ve kullanımında sınırlamalar getirilebileceği anlaşılmaktadır. Ekonomiye temel ahlaki prensipler getirilmiş, üretim, tüketim ve dağıtımda haksız rekabetin ve bencilliğin önüne geçilerek nicel büyüme yerine toplumsal refahı temel gaye edinen bir sistem oluşturmak hedeflenmiştir. İnsanların sahip oldukları kaynakları verimli kullanması, atıl hiçbir kaynak bırakmaması özel mülkiyet dahi olsa israf edilmemesi temel prensip olarak belirlenmiştir. Toplumda her bir ferdin ekonomik kalkınmaya katkı sunması bu minvalde çalışması istenmiştir. İnsanların sermaye ihtiyacı için gerek bireylerin gerekse devletin finansal destek sağlamaları teşvik edilmiştir. Bu bağlamda tarihsel süreç içerisinde kredi ve mikro finans uygulamaların gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamberden nakledilen hadislerde İslâm ekonomi sisteminde kalkınma için piyasa güven endekslerine özel ihtimam verildiği, piyasa ve pazar güvenliği için özel önlemler alındığı görülmüştür. Sınırsız tüketim özgürlüğünün bırakınlar yapsınlar bırakınlar tüketsinler anlayışının toplumları felakete sürüklediği bu nedenle israftan uzak, dengeli ve ihtiyaç odaklı bir tüketim anlayışının temel alınması istenmiştir.

Kaynakça

- Akgül, Aziz. *Hepitalizm*. İstanbul: Mona Araştırma, 2020.
 Apaydın, Yunus. "Kefalet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/168-177. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.

⁷⁴ el-Kasas, 28/58.

- Avcı, Casim. "Me'rib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/187-188. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Aydın, Arafat. *Dârimî'nin Peygamber Anlayışı (Sünen'inin Mukaddimesi Çerçevesinde)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübra*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahih*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Chapra, M. Umer. *İktisadi tehditler ve İslâm*. çev. Gülnihal Kafa. İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.
- Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullah b. 'Abdurrahmân ed-. *es-Sünen*. ed. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Demir, Halis. *Devlet Kudretinin Sınrlanması Açısından Raşid Halifeler Dönemi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Es'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Eğilmez, Mahfi. *Ekonominin Temelleri (Kavramlar ve Kurumlar)*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020.
- Gözübenli, Beşir. "İktâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/49-52. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Güney, Necmeddin. *Bir Müslüman Ekonomi ve Faize Nasıl Bakmalı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2022.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1995.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, ts.
- İbn Abdilberr en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Kâfî fî fîrû'î'l-Mâlikîyye*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyad, 1400/1980.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1425/2004.
- İncekara, Ahmet. *İktisada Giriş*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2020.
- Karadâğî, Ali Muhyiddin. *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1406/1986.
- Liv, Cemil. "İslâm'ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin İçin Alınan Tedbirler". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/36 (2019), 363-398.
- Mâlik, İmam. *Muvattâ*. Kâhire: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-arabî, ts.
- Merginânî, Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Abî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabi, ts.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1416/1996.
- Müslim, Ebû'l-Hüseynel-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahih*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

- Nesâî, Ebû Abdîrrahman b. Şuayb. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Parlakkaya, Raif - Çürük, Suna Akten. “Bir Yoksullukla Mücadele Aracı Olarak İslami Mikrofinans ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”. *International Journal of Islamic Economics Finance Studies* 1/2 (2015), 61-86.
- Rehber, Erkan. *Temel Ekonomi*. Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2012.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1402/1982.
- Sırım, Veli. “İslâm İktisadında İhtiyaç Kavramı”. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 3/2 (2018), 910-919.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi’u’s-sahîh*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Tomanbay, Mehmet - Gümüş, Turgut. *Genel Ekonomi*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2004.
- Tulum, Saadet - Burak, Emel. “Girişimciler İçin Alternatif Finansman Yöntemleri”. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 13/24.
- Yeniçeri, Celal. *İslâm İktisadının Esasları*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1980.
- Yeniçeri, Celal. *İslâm’da Devlet Bütçesi*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984.
- Yıldırım, Ahmet. *Dârimî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
- Zaim, Sabahaddin. “İslam Açısından İktisadî ve Sosyal Faaliyetlerle İlgili Normatif Kaideler”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 44/1-4 (1986), 17-37.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A’lâmi’n-nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dâru’l-Hadis, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü’l-Huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1998.